

Marian Dorawa

Potrzeba ochrony i konserwacji zabytkowych organów

Ochrona Zabytków 23/2 (89), 125-127

1970

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

POTRZEBA OCHRONY I KONSERWACJI ZABYTKOWYCH ORGANÓW

Organy, to przede wszystkim instrument muzyczny składający się z trzech zasadniczych członów: mechanizmu powietrznego — miechy, kanały i wiatrownice; mechanizmu dźwięku — piszczałki drewniane i metalowe; mechanizmu gry — klawiatury dla rąk i nóg oraz przyrządy rejestrowe itp. Ale obok udoskonalającej się na przestrzeni wieków konstrukcji instrument ten wytworzył oryginalną oprawę plastyczną, której strona czołowa z umieszczonymi w niej piszczałkami, zwana prospektem organowym, przybierała różne formy w poszczególnych epokach stylowych.

Największe udoskonalenie pod względem muzycznym osiągnęły organy w okresie baroku. W XIX w. niekorzystne innowacje wprowadził organista i kompozytor Abbé Vogler; likwidując tak nieodzwonne i charakterystyczne dla ogólnego brzmienia organów mikstury i rejestry alikwotowe, doprowadził on do zatracenia specyfiki tego instrumentu, do naśladownictwa brzmienia orkiestry symfonicznej.

Dopiero w XX w. uświadomiono sobie ponownie oryginalne właściwości organów, szczególnie barokowych, czego przykładem był III Kongres Międzynarodowego Towarzystwa Muzycznego zorganizowany w 1909 r. w Wiedniu przez sekcję budowy organów, pod patronatem dr Alberta Schweitzera.

Wydarzeniem szczególnej wagi była konferencja poświęcona ochronie zabytkowych organów zorganizowana przez Krajowy Związek Ochrony Zabytków i Towarzystwo Przyjaciół Organów, która odbyła się w dniach 23—27 kwietnia 1957 r. w Weilheim/Teck. Wynikiem tej konferencji są przepisy dotyczące ochrony zabytkowych organów opublikowane jako „Richtlinien zum Schutze alter wertvoller Orgeln, Weilheimer Regulativ” Berlin 1958¹. W siedmiu zasadniczych punktach podano w nich zasady ochrony, inwentaryzacji i konserwacji zabytkowych organów.

Organy mogą stać się przedmiotem badań dwóch odrębnych, a zarazem sobie bliskich dyscyplin nauki: muzykologii i historii sztuki. Konstrukcja bowiem oraz zestaw rejestrów zainteresują muzykologów, specjalistów mu-

zyki organowej i budowniczych organów; zewnętrzna natomiast obudowa (a szczególnie prospekt organowy), posiadająca wartości artystyczne, zainteresuje historyków sztuki. Jeśli do tych walorów artystycznych i muzycznych dodamy jeszcze wartości historyczne, znaczenie tego instrumentu w grupie zabytków tzw. ruchomych wzrośnie szczególnie.

Według Barbacciego konserwacją zabytku „jest każda czynność dokonywana na obiekcie zabytkowym dla zachowania go, odtwarzania lub uzupełnienia we właściwym mu stylu”². W przypadku organów, wyróżniać będziemy zagadnienie konserwacji prospektu posiadającego wartości artystyczne oraz konserwację mechanizmu, w skład którego wchodzi wiatrownice, traktura mechaniczna i oryginalne piszczałki. Prace przy tych ostatnich wykonać powinien konserwator-organmistrz lub doświadczony organmistrz, pod kierunkiem wyznaczonego przez konserwatora rzeczoznawcy, który potrafi docenić wartości konserwowanego zabytku. W przypadku zniszczenia przez owady elementów drewnianych należałoby się zastanowić, czy byłaby możliwa np. konserwacja zniszczonych piszczałek drewnianych przez utwardzanie drewna żywicami epoksydowymi, bez uszczerbku dla zachowania autentyczności brzmienia. Prace te należy poprzedzić badaniami laboratoryjnymi, w przeciwnym bowiem przypadku ta metoda konserwacji mogłaby okazać się szkodliwa.

Wśród wielu prac konserwatorskich osobnym zagadnieniem jest rekonstrukcja. Celem rekonstrukcji jest doprowadzenie zdekompletowanych na przestrzeni czasu lub przebudowanych organów do ich pierwotnego stanu. Brakujące np. piszczałki w poszczególnych rejestrach należy rekonstruować według zachowanych oryginałów, stosując ten sam rodzaj drewna, zachowując tę samą menzurę i wysokość brzmienia. Poważnie zniszczone piszczałki, których konserwacja byłaby problematyczna, można zastąpić nowymi, wykonanymi jednak według zachowanych pierwowzorów.

Szczególnie ważną sprawą jest rekonstrukcja dawnego brzmienia, aktualna wówczas, gdy zabytkowe organy mają wtórny, nieoryginalny zestaw rejestrów. Prace nad przywróceniem

¹ por. recenzja w „Ochrona Zabytków” XIX (1966), nr 3 p. 74—76.

² Barbacci Alfredo, *Konserwacja Zabytków we Włoszech*, tłum. w Bibl. Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, Seria B, t. XVI, Warszawa 1966, p. 11.

właściwej dyspozycji powinna poprzedzić ścisła kwerenda archiwalna. Dopiero po uzyskaniu całkowitej pewności co do dyspozycji, jaka istniała w chwili powstania instrumentu, można przystąpić do odtworzenia oryginalnego zestawu rejestrów, które przywrócą zabytkowym organom ich właściwe brzmienie charakterystyczne dla epoki, w której powstały. W pracach tych powinien brać udział zarówno organmistrz, jak i muzykolog — znawca zagadnienia, pod nadzorem konserwatorskim.

Przy niektórych prowadzonych dotychczas pracach „konserwatorskich” zabytkowych instrumentów organowych swoboda działania organmistrzów i muzykologów posuwała się niekiedy zbyt daleko, w wyniku czego wprowadzono nowe rejestry lub inne unowocześnienia, których dane organy uprzednio nie posiadały. Te nieuzasadnione innowacje zniekształcały oryginalny charakter brzmienia organów oraz pomniejszały w poważnym stopniu ich wartość zabytkową. Przebudowa mechanizmu, a z nim dyspozycji, może nastąpić tylko wówczas, gdy za zabytkową obudową nie zachowały się żadne części autentyczne, a do jego ewentualnego odtworzenia brak jakichkolwiek danych źródłowo potwierdzonych.

W celu zapobieżenia pracom remontowym niezgodnym z zasadami właściwej konserwacji wszelkie czynności przy organach zabytkowych powinny być prowadzone wyłącznie po uprzednim powiadomieniu i za zgodą konserwatora zabytków, który powinien powołać komisję patronującą w składzie: muzykolog, organista — jako użytkownik instrumentu, rzeczoznawca zagadnień konserwatorskich oraz diecezjalny przedstawiciel do spraw muzyki kościelnej. Zadaniem tej komisji powinno być ustalenie zakresu prac, patronat w czasie ich wykonywania przez organmistrza oraz odbiór po ich zakończeniu. Wszystkie prace powinny być dokładnie udokumentowane w studium konserwatorskim.

Nadzór konserwatorów zabytków nad konserwacją zabytkowych organów wymaga włączenia do programu uczelni konserwatorskich pewnej liczby zajęć z zakresu historii, budowy oraz zasad konserwacji zabytkowych organów.

Zabytkowe instrumenty organowe wymagają szczególnej opieki i ochrony ze strony organisty jako bezpośredniego użytkownika, a przede wszystkim konserwatora zabytków, który powinien je włączyć do posiadanego rejestru zabytków ruchomych. Punktem wyjściowym dla ochrony organów powinna być ich inwentaryzacja na specjalnych kartach inwentaryzacyjnych. Opracowana przez autora niniejszego artykułu karta inwentaryzacji organów ma zarówno hasła istotne z punktu widzenia historii sztuki, jak również hasła dokumentujące

muzyczny charakter inwentaryzowanego zabytku.

Inwentaryzacja opisowa organów powinna — obok zdjęcia — zawierać następujące dane:

1. Miejscowość — województwo, powiat.
2. Umiejscowienie — podanie rodzaju i wezwania obiektu sakralnego, w którym znajdują się dane organy.
3. Wiek — data powstania instrumentu.
4. Styl zewnętrznej obudowy.
5. Prospekt — ustawione w prospekcie organowym piszczałki spełniają niejednokrotnie wyłącznie rolę dekoracyjną; taki prospekt określam jako „niemy”, w przeciwieństwie do prospektu „grającego”, w którym umieszczone piszczałki, obok charakteru dekoracyjnego, spełniają właściwą im funkcję.
6. Autor, budowniczy — należy odróżnić „autora — wykonawcę zewnętrznej obudowy organów z bogatym nieraz prospektem organowym, „od „budowniczego” — bezpośredniego twórcy całego mechanizmu.
7. Traktura, wiatrownice, miechy — konieczne jest podanie rodzaju istniejącej traktury: mechanicznej, opartej na zasadzie łączenia klawisza z piszczałką za pomocą drewnianych listewek zwanych abstraktami; pneumatycznej, zamiast abstraktów istnieją metalowe (lub igelitowe) rurki, tzw. kondukty, w których przepływa powietrze; elektromagnetycznej — klawisz i piszczałka połączone są przewodem elektrycznym i elektromagnesem. Wśród w.w. traktur charakter zabytkowy posiada traktura mechaniczna, a niekiedy pneumatyczna. Traktura elektromagnetyczna — obecnie coraz częściej stosowana — w zabytkowych organach jest wynikiem ich wtórnej przebudowy.
8. Kontuar — przy opisie stołu gry, czyli tzw. kontuaru, uwzględnić należy liczbę i rozpiętość klawiatur manualu oraz rozpiętość klawiatury pedału.
9. Intonacja — w związku ze spotykaną w starych organach różną wysokością brzmienia, konieczne jest podanie ich aktualnej intonacji, której miernikiem jest $a' = 440 \text{ HZ}$ przy temperaturze pomieszczenia ok. 15°C .³
10. Menzura — bardziej wartościowe piszczałki w poszczególnych rejestrach (tego samego tonu) powinny być zainwentaryzowane; w piszczałkach labialnych należy zmierzyć menzurę — przekrój piszczałki, długość korpusu, długość stopy oraz szerokość otworu labialnego.
11. Przeprowadzone prace remontowe — nieodzowne dla historii instrumentu jest podanie ich czasu, rodzaju i autora.
12. Stan zachowania — opisując aktualny stan zachowania obiektu należy uwzględnić zarówno mechanizm organów, jak zewnętrzną ich obudowę.
13. Dyspozycja — muzykologa zajmującego się stroną muzyczną zabytkowych organów zainteresuje dyspozycja, czyli zestaw rejestrów w pełnym brzmieniu nazw, stąd uwzględnienie ich w karcie jest nieodzowną koniecznością.
14. Historia, opis.
15. Źródła bibliograficzne.

³ por. „Richtlinien...” o.c. p. 75

Dane nie ujęte w hasłach karty podajemy w rubryce uwag. Pod zdjęciem należy podać numer negatywu, autorów zdjęcia oraz datę opracowania karty. Uwzględniając wartości muzyczne instrumentu, należy utrwalić na taśmie magnetofonowej ciekawsze rejestry oraz pełne brzmienie organów, z odpowiednim przy tym objaśnieniem słownym i to zarówno przed przystąpieniem do prac konserwatorskich, jak po ich wykonaniu.

Zamieszczony powyżej projekt rubryk karty inventaryzacyjnej po odpowiednim przedyskutowaniu i uzupełnieniu stanie się podstawą do opracowania przez ODZ karty ewidencji zabytkowych organów.

mgr Marian Dorawa
Instytut Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa
Wydz. Sztuk Pięknych UMK
w Toruniu

THE NEED FOR PROTECTION AND PRESERVATION OF ANCIENT ORGANS

No warrants are required nowadays for the need to preserve ancient organs. However, to have the preserving operations carried out in a proper manner it seems necessary that a number of quite specific features be taken into account which are characteristic for these objects. Considering the problem from a general viewpoint it may be stated that organs are built up of a housing, usually having form of an artistically shaped and decorated prospect, which the unit should be subjected to preserving operations carried out on principles normally applied in similar works covering other historical monuments present in the church nave, of the instrument itself composed of three mechanisms, namely wind-chest, sound-emitting unit together with its equipment, and, finally the console.

As a rule the preservation of such an instrument aimed at preserving both its purely artistic and musical qualities, and original construction should be carried out by an experienced and skilled organ-builder under a strict supervision by special staff of experts.

To gather possibly full information with regard to actual stock of monuments belonging to that category and also to define the extent of preservation requirements a detailed inventory should be prepared using ad hoc prepared blanks the particular columns of which are discussed in detail by the author.

HALINA POLCYN

CZY BRAK RODZIMYCH KONSERWATORÓW ORGANÓW?

Z nowatorską inicjatywą wystąpił w 1968 r. Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, organizując pierwszą w Polsce konferencję poświęconą zabytkowym organom i prospektom organowym znajdującym się w naszym kraju. Cel tej konferencji jak również zakres problematyki został szeroko opisany w specjalnym sprawozdaniu¹. Tak więc pierwszy, zasadniczy krok został dokonany; Ośrodkowi Dokumentacji należą się gorące wyrazy uznania, bowiem program jego prac jest imponujący w swoich rozmiarach i nader interesujący. Korzystając z zachęty, wyrażonej we wspomnianym sprawozdaniu przez dyr.

mgr Marię Charytańską, do publikowania artykułów problemowych z tej dziedziny, konieczna okazuje się odpowiednia replika eksponująca kwestie, które na konferencji nie tyle może pominięto, ile potraktowano w sposób co najmniej niezrozumiały.

Należałoby rozpocząć od postawienia pytania, jak to się stało, że o chwalebnych poczynaniach Ośrodka Dokumentacji Zabytków nie zasygnalizowano w Związku Izb Rzemieślniczych w Warszawie oraz w poszczególnych Izbach Rzemieślniczych działających na terenie całego kraju. Członkami Cechów Izb Rzemieślniczych

¹ B. Bielawski, Sprawozdanie z konferencji dotyczącej zabytkowych organów i prospektów organo-

wych w Polsce, „Ochrona Zabytków” XXII (1969), z. 1, s. 68.